

Istraživačko izvješće

Procjena socio-ekonomskog utjecaja provedbe LIFE Artina projekta

Report available also in English.

Autorica:

doc. dr. sc. Nikolina Hazdovac Bajić,

Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, temeljem Ugovora o pružanju usluga sklopljenog s Udrugom za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce

Dubrovnik, lipanj 2023.

Citiranje:

Hazdovac Bajić N. (2023): Procjena socio-ekonomskog utjecaja provedbe LIFE Artina projekta. Završno izvješće. Projekt LIFE Artina. Institut Ivo Pilar. Udruga za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce.

Sažetak

U sklopu LIFE Artina projekta, a u skladu sa smjernicama za projekte financirane putem EU programa LIFE, provodi se zasebno istraživanje percepcija i stavova ciljanih skupina (prvi zadatak) te praćenje socio-ekonomskog utjecaja njegove provedbe (drugi zadatak). Istraživanje provodi Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, temeljem Ugovora o pružanju usluga sklopljenog s Udrugom za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce. Ovo se istraživačko izvješće odnosi na drugi projektni zadatak.

Osnovni cilj ovog projektnog zadatka je dobivanje uvida u socio-ekonomske učinke projektnih aktivnosti na gospodarstvo i stanovništvo projektnog područja, odnosno otoka Lastova. Istraživanje se temelji na miješanoj metodologiji, odnosno korišteni su različiti metodološki pristupi i izvori (kvantitativni podaci dobiveni u prethodnim fazama LIFE Artina istraživanja percepcija i stavova ciljanih skupina na Lastovu, ostali podaci dobiveni u prethodnim fazama LIFE Artina projekta, kvantificirani rezultati projektnih aktivnosti, analiza medijskih sadržaja i popratnih sadržaja (društvene mreže) koji donose vijesti o projektu LIFE Artina, izvješća projektnih partnera o održanim aktivnostima, mrežna stranica LIFE Artina projekta, podaci Državnog zavoda za statistiku za demografske pokazatelje projektnog područja, ostali dostupni podaci iz različitih službenih izvora koji pružaju uvid u socio-gospodarske pokazatelje projektnog područja).

Indikatori socio-ekonomskog doprinosa projekta na kojima se bazira ovo izvješće odnose se na vrste aktivnosti koje su provedene tijekom projekta i (procijenjeni) broj sudionika tih aktivnosti, vrste i broj različitih medijskih objava vezanih uz projekt, stavove lokalnog stanovništva Lastova o učincima projekta za lokalnu zajednicu te neizravni doprinos projektnih partnera ekonomiji Lastova.

Istraživanjem je utvrđen neizravni doprinos lokalnoj ekonomiji Lastova kroz boravak zaposlenika i volontera projektnih partnera na otoku (kroz plaćanje smještaja, troškova hrane i ostalih usluga), podizanje prepoznatljivosti područja kroz medijske istupe i objave, podizanje svijesti među lokalnim stanovništvom o pozitivnim socio-ekonomskim učincima projekta,

podizanje svijesti o potrebi očuvanja okoliša među vrtićkom i školskom djecom, te poticaj za buduće projektne suradnje vezane uz lastovsko područje.

Abstract

The Institute of Social Sciences "Ivo Pilar" conducted the research based on the Service Agreement signed with the Association for Nature, Environment and Sustainable Development Sunce. The research is a part of the LIFE Artina project, which is carried out in accordance with the guidelines for projects financed through the EU LIFE program. This research report relates to the monitoring of the socio-economic impact of project implementation.

The main goal of this project task is to gain insight into the socio-economic effects of project activities on the economy and population of the project area, that is, the island of Lastovo. The research is based on a mixed methodology. Methodological approaches and sources that were used are: quantitative data obtained in the previous phases of the LIFE Artina survey of perceptions and attitudes of target groups in Lastovo, other data obtained in the previous phases of the LIFE Artina project, quantified results of project activities, analysis of media content and accompanying content (social networks) that bring news about the LIFE Artina project, reports of project partners on the activities held, the website of the LIFE Artina project, data from the National Bureau of Statistics for demographic indicators of the project area, other available data from various official sources that provide insight into socio-economic indicators of the project area.

The indicators of the socio-economic contribution of the project on which this report is based refer to the types of activities that were carried out during the project and the (estimated) number of participants in those activities, the types and number of different media publications related to the project, the views of the local population of Lastovo on the effects of the project for the local community and the indirect contribution of project partners to the economy of Lastovo.

The research established an indirect contribution to the local economy of Lastovo through the stay of employees and volunteers of project partners on the island (through payment of accommodation, food costs and other services), raising the recognition of the area through

media appearances and announcements, raising awareness among the local population about the positive socio-economic effects of the project, raising awareness of the need to preserve the environment among kindergarten and school children, and encouragement for future project collaborations related to the Lastovo area.

O istraživačkom projektu

Projekt LIFE Artina – “Seabird Conservation Network in the Adriatic” („Mreža za očuvanje morskih ptica u Jadranu“) bavi se problemima u očuvanju morskih ptica na području srednjeg Jadrana. Nositelj projekta je Udruga BIOM, a partneri su Udruga za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce, Javna ustanova Park prirode Lastovsko otočje i BirdLife Malta. Projekt se financira iz programa LIFE, koji je instrument Europske unije namijenjen financiranju aktivnosti na području zaštite okoliša, prirode i klime. Cilj LIFE programa je doprinijeti implementaciji, ažuriranju i razvoju EU politika i zakonodavstva iz područja okoliša, prirode i klime kroz sufinanciranje projekata koji imaju europsku dodanu vrijednost. Projekt sufinanciraju Ured za udruge, Vlada Republike Hrvatske i Fond za zaštitu okoliša i energetske učinkovitost. LIFE Artina projekt provodi se od 1. 9. 2018. do 31. 8. 2023.

Projektno područje odnosi se na Lastovsko otočje i Pučinske otoke i predstavlja dva područja očuvanja značajna za ptice (POP) obuhvaćene LIFE Artina projektom: sredozemnog galeba, kaukala i gregule. Ova područja važna su za navedene ugrožene vrste morskih ptica, pri čemu su na Lastovskom otočju detektirane gnijezdeće populacije ptica.

U sklopu LIFE Artina projekta, a u skladu sa smjernicama za projekte financirane putem EU programa LIFE, provodi se zasebno istraživanje percepcija i stavova ciljanih skupina (prvi zadatak) te praćenje socio-ekonomskog utjecaja njegove provedbe (drugi zadatak). Ovaj projekt prostorno obuhvaća otok Lastovo (uz izuzetak grupe vrtičke i školske djece s otoka Visa i Korčule koja će biti uključena u istraživanje). U prvom zadatku koji se odvija u dvije dionice istražuju se percepcije i stavovi ciljanih skupina na početku i na kraju provedbe LIFE Artina projekta, a svrha mu je izmjeriti učinak provedenih projektnih aktivnosti (usmjerenih na očuvanje ptica) na pripadnike ciljanih skupina, odnosno njihovo razumijevanje projektnih ciljeva i eventualne promjene u stavovima, ponašanjima i informiranosti o određenoj problematici. Drugi zadatak ima za cilj procjenu socio-ekonomskog utjecaja provedbe LIFE Artina projekta na gospodarstvo i stanovništvo projektnog područja. Ovo izvješće odnosi se na analizu rezultata drugog zadatka.

Metode i istraživačka pitanja

Osnovni cilj ovog projektnog zadatka je dobivanje uvida u socio-ekonomske učinke projektnih aktivnosti na gospodarstvo i stanovništvo projektnog područja, odnosno otoka Lastova.

Osnovna istraživačka pitanja koja usmjeravaju ovaj projektni zadatak glase :

1. Kako mještani ciljanog područja doživljavaju utjecaj projekta u odnosu na određene varijable (zapošljivost, prihodi, izolacija, prepoznatljivost područja)?
2. Koliki je utjecaj projekta na smanjenje ili ublažavanje ekonomske izolacije?
3. Je li zbog projektnih aktivnosti došlo do podizanje profila, odnosno prepoznatljivosti područja / regije?
4. Je li projekt utjecao na povećanje/unaprjeđenje aktivnosti koje se temelje na prirodi s ciljem razvoja dodatnih izvora prihoda (npr. turizam promatranja ptica)?
5. Koje su aktivnosti provođene u sklopu projekta, a koje imaju utjecaja na smanjenje socijalne izolacije otoka?
6. Postoji li i koliki je izravan ili neizravan rast zaposlenosti povezan s projektom?

U skladu s naznačenim ciljem ovog projektnog zadatka te specifičnim istraživačkim pitanjima, korištena je miješana metodologija, odnosno različiti metodološki pristupi:

1. Kvantitativni podaci dobiveni u prethodnim fazama LIFE Artina istraživanja percepcija i stavova ciljanih skupina na Lastovu
2. Ostali podaci dobiveni u prethodnim fazama LIFE Artina projekta
3. Kvantificirani rezultati projektnih aktivnosti (koji se odnose na doprinos projekta lokalnoj ekonomiji: smještaj, usluge, i sl.)
4. Analiza medijskih sadržaja i popratnih sadržaja (društvene mreže) koji donose vijesti o projektu LIFE Artina
5. Izvješća projektnih partnera o održanim aktivnostima, mrežna stranica LIFE Artina projekta

6. Podaci Državnog zavoda za statistiku za demografske pokazatelje projektnog područja
7. Dostupni podaci iz različitih službenih izvora koji pružaju uvid u socio-gospodarske pokazatelje projektnog područja: Zavod za zapošljavanje za uvid u broj zaposlenih i potražnju za radnim mjestima; Turistička zajednica za podatke o broju turista i turističkoj ponudi, Općina Lastovo za planiranu strategiju razvoja, Ministarstvo gospodarstva Republike Hrvatske za uvid u broj i vrstu registriranih obrta, putničke i pomorske agencije za uvid u prometnu povezanost projektnog područja, itd.

Lastovo opći podaci i socio-gospodarski pokazatelji

Otok Lastovo i njegov arhipelag, odnosno Lastovsko otočje, dio je južnodalmatinske skupine otoka. Lastovsko otočje čini jedinicu lokalne samouprave - Općinu Lastovo koja, premda administrativno pripada Dubrovačko-neretvanskoj županiji, ima bolju prometnu povezanost sa Splitsko-dalmatinskom županijom, odnosno gradom Splitom, kojemu stanovništvo uglavnom i gravitira.

U pomorskom prometu otok Lastovo se služi državnim lukom Ubli koja je otvorena za javni promet. Lastovo je povezano sa Splitom katamaranskom i trajektnom linijom, a s Dubrovnikom katamaranskom linijom.

Lastovsko otočje sastoji se od 46 otoka, otočića i hridi među njima je najveći matični otok Lastovo (površine 47 km²). U Lastovsko otočje spadaju i Lastovu pripadajući otočići, otok Sušac te otočne skupine Lastovnjaci i Vrhovnjaci.

Zbog prirodnog bogatstva flore i faune Lastovsko otočje proglašeno je 2006. godine parkom prirode.

Općina Lastovo obuhvaća pet naselja: Lastovo, Zaklopatica, Skrivena Luka, Ubli i Pasadur. Prema podacima o stanovništvu koji datiraju još iz 1857. kad je prvi moderni austro-ugarski popis proveden, broj stanovnika na Lastovu raste sve do polovice 20. stoljeća (tablica 1).

Tablica 1: Lastovsko otočje – broj stanovnika

Godina	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021
Ukupno	1384	1417	1558	1700	1738	1721	1449	1210	962	1221	835	792	748

Izvor: Državni zavod za statistiku (<https://www.dzs.hr/>)

U drugoj polovici 20. stoljeća broj stanovnika Lastova konstantno opada zbog niza razloga među kojima su nizak prirodni prirast i emigracija. Međutim sve do 1991. smanjenje ukupnog broja stanovnika na Lastovu bilo je slabijeg intenziteta nego na drugim otocima jugoistočnog Jadrana, kao što su Mljet i Elafitski otoci (Glamuzina i Glamuzina, 2001, 250). Uzrok tomu je vojna baza koju je tadašnja država smjestila na otok te tako tamo naselila određeni broj vojnog osoblja i njihovih obitelji. Po raspadu Jugoslavije, uslijed vojno-političkih događaja koji su uslijedili, vojska napušta Lastovo te je međupopisno razdoblje između 1991. i 2001. godine razdoblje u kojem je na otoku zabilježen najveći gubitak ukupnog broja stanovnika, nešto manje od trećine.

Lastovo se danas u gospodarskom smislu sve više okreće turizmu. Prema podacima Turističke zajednice općine Lastovo, zabilježen je višegodišnji stalni rast turističkog prometa (tablica 2) koji je prekinut proglašenjem pandemije bolesti COVID-19 uzrokovane virusom SARS-CoV-2. Ograničenja uvedena zbog pandemije utjecala su samo na turističke rezultate 2020. godine na Lastovu, nakon čega se oni vraćaju na predpandemijske brojke.

Tablica 2: Dolasci i noćenja turista na Lastovu (2014. – 2021.)

Godina	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Noćenja	41.933	46.736	50.264	56.989	63.388	69.967	46.966	68.083
Dolasci	5.414	6.486	6.926	7.809	8.828	9.848	18.861	9.442

Izvor: Turistička zajednica Općine Lastovo (<https://tz-lastovo.hr/turisticki-ured/dokumentitza/>)

Najbrojniji su domaći gosti, a slijede ih gosti iz Slovenije i Italije. Lastovo se u turizmu naročito promovira očuvanim okolišem i autentičnom mediteranskom arhitekturom.

Stanovništvo se bavi i poljoprivredom, uglavnom vinogradarstvom i voćarstvom.

Od ostalih djelatnosti, stanovništvo se najviše bavi ribolovom. Ribolovna djelatnost se, kroz procese i regulativu usmjerenu na očuvanje prirodnih resursa, stalno prilagođava novim uvjetima. Proglašenje Lastova Parkom prirode 2006. godine utjecalo je na ograničenja u dotadašnjim ribolovnim praksama. Osim toga, dio projektnih aktivnosti LIFE Artina projekta bio je direktno usmjeren na ribare s ciljem smanjenja slučajnog ulova zaštićenih vrsta morskih ptica, o čemu će detaljnije biti riječi u nastavku ovog izvještaja.

U lipnju 2023. godine na Lastovu su registrirana 73 aktivna obrta. Većina njih bavi se ribarstvom, uslugama turizma i ugostiteljstva, te građevine i prijevoza.¹

Prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje Područnog ureda Dubrovnik nezaposlenost na Lastovu sezonski opada zbog zapošljavanja u turizmu. Iznimka je pandemijska 2020. godina. U promatranom razdoblju (2019. do 2022.) stopa nezaposlenosti na Lastovu viša je nego prosjek u Republici Hrvatskoj.² Podaci su prikazani u tablici 3.

Tablica 3: Podaci o zaposlenosti na Lastovu 2019. – 2022.

Godina*	Nezaposleni	Zaposleni	Aktivni	Stopa nezaposlenosti
2019.	47	275	322	14,6
2020.	55	265	320	17,2
2021.	40	260	300	13,3
2022.	44	--	--	--

*Podaci za razdoblje od 2019. do 2021. godine dobiveni su iz godišnjih izvješća Hrvatskog zavoda za zapošljavanje Područnog ureda Dubrovnik. Izvješće za 2022. godinu nije dostupno te je podatak o broju nezaposlenih za tu godinu dobiven iz Biltena Hrvatskog zavoda za zapošljavanje

¹ Podaci dostupni na: <https://pretrazivac-obrta.gov.hr/pretraga> (preuzeto 15. lipnja 2023.).

² U 2019. godini stopa nezaposlenosti na razini Hrvatske iznosila je 6,6%. U 2020. godini, zbog udara pandemije koronavirusa na gospodarstvo, stopa nezaposlenosti porasla je na 7%, a na otprilike istim razinama ostala je i u 2021. godini. Stopa nezaposlenosti u 2022. godini bila je nešto ispod 7% (podaci dostupni na <https://www.hzz.hr/usluge/publikacije-hzz-a/statisticke-publikacije/#godisnjak>).

Socio-ekonomski doprinos LIFE Artina projekta

Zapošljavanje kao izravan ekonomski doprinos nije bio među ciljevima LIFE Artina projekta, međutim kroz neizravne doprinose lokalnoj ekonomiji te kroz provedbu različitih aktivnosti, edukacija, javnih događanja, medijskih objava, projekt kao takav svakako može doprinijeti lokalnoj zajednici u socio-ekonomskom smislu. Kao različite indikatore toga doprinosa u ovom izvješću navode se vrste aktivnosti i (procijenjeni) broj sudionika, vrste i broj različitih medijskih objava vezanih uz projekt, stavovi lokalnog stanovništva Lastova o učincima projekta za lokalnu zajednicu te neizravni doprinos projektnih partnera ekonomiji Lastova.

Aktivnosti provedene u sklopu LIFE Artina projekta

U sklopu LIFE Artina projekta proveden je cijeli niz raznolikih aktivnosti za različite skupine dionika.

U edukacijskim programima usmjerenima na djecu sudjelovalo je ukupno 8 odgojno-obrazovnih ustanova (OŠ Blato, Korčula, OŠ Vis, OŠ Komiža, OŠ Braća Glumac, Lastovo, DV Blato, Korčula, DV Vis, DV Komiža, DV Biser Lastova, DV Lastovo). Edukacija je uključivala posjete i zajednička druženja djece s otoka Korčule i Visa na Lastovo i obratno. Udruga za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce je u travnju 2023. godine dobila oznaku kvalitete neformalnih obrazovnih programa – SKOCKANO. Edukacijski programi za djecu koji su provedeni u sklopu LIFE Artina projekta bili su jedan od elemenata na temelju kojih je dodijeljena ova oznaka.

U sklopu edukacijskog programa provedeno je 70 radionica za ukupno 169 djece, 5 terenskih radionica za učenike razredne nastave za ukupno 103 djece te 5 izleta brodom za učenike predmetne nastave za 136 djece.

Izložba „Budućnost za morske ptice“ organizirana je na 5 lokacija: Split, Korčula, Vis, Komiža i Lastovo i pogledalo ju je 525 djece. Podaci su prikazani u tablici 4.

Aktivnosti usmjerene na djecu provedene su s ciljem da djeca u neposrednom prirodnom okruženju dožive i bolje razumiju svrhu i smisao projekta i projektnih aktivnosti, te kako bi se

potaknula njihova znatiželja i eventualni budući interes za teme zaštite okoliša i očuvanja bioraznolikosti. Istraživanje među djecom koje je temeljem Ugovora o pružanju usluga sklopljenog s Udrugom za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce proveo Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“ u dvije faze (prije i nakon sudjelovanja u aktivnostima) pokazalo je da postoji statistički značajna razlika između djece koja su sudjelovala u aktivnostima i one koja nisu: djeca nakon sudjelovanja u projektnim aktivnostima imaju bolje znanje o morskim pticama; djeca nakon sudjelovanja u projektnim aktivnostima imaju bolje znanje o opasnostima koje prijete morskim pticama; djeca nakon sudjelovanja u projektnim aktivnostima pozitivnije percipiraju projekt koji ima za cilj zaštitu i očuvanje morskih ptica.

Tablica 4: Projektne aktivnosti za djecu

Aktivnost	Naziv	Broj radionica	Broj djece
Edukativne radionice	Uvodna radionica	18	169
	Ugroženost morskih ptica 1	18	
	Ugroženost morskih ptica 2	18	
Terenske radionice	Terenske radionice za niže razrede	5	103
Izleti	Izlet brodom – terenski rad	3	136
	Izlet Korčula – Lastovo dvodnevni	1	
	Izlet Lastovo – Korčula jednodnevni	1	
Izložbe	Budućnost za morske ptice	5	525

Ostale aktivnosti koje su se odvijale u sklopu LIFE Artina projekta navedene su u tablici 5. One se odnose na događanja *online* (webinare) i događanja uživo (javna predavanja, edukacije, radionice, itd.). U tablici su navedeni i datumi održavanja³ te (procijenjeni) broj sudionika. Ukupno je do sad održano 25 događanja uživo s procijenjenim brojem većim od 1.550 sudionika. Do zaključenja projekta planirana su još dva događanja uživo. Uz to provedeno je i 6 *online* događanja s procijenjenim brojem od oko 200 sudionika.

³ Budući da se u vrijeme pisanja ovog izvještaja neke projektne aktivnosti još održavaju ili su tek u planu u narednim mjesecima, navedeni su samo njihovi nazivi i planirano vrijeme održavanja.

Tablica 5: Aktivnosti provedene u sklopu LIFE Artina projekta

Aktivnosti	Datum održavanja	Broj sudionika	Dionici
DOGAĐANJA			
UŽIVO			
Predstavljanje projekta LIFE Artina	3.5.2019.	38	javnost
Izložba "Budućnost za morske ptice"	2.-24.8.2019.	40	javnost
Prezentacija projekta i upitnici za ribare, Komiža	17.12.2019.	20	ribari i javnost
Sastanak u svrhu suradnje s ribarima za prihvata observera/promatrača	11.-13.11.2020.	13	ribari
Sastanak o mjerama za smanjenje slučajnog ulova morskih ptica	8.12.2020.	5	ribari
Sastanak s ribarima o mjerama za smanjenje slučajnog ulova morskih ptica	22.2.2021.	4	ribari
Istraživanje i zaštita morskih ptica	29.3.2021.	10	predavanje za javnost na Lastovu
Koje tajne skrivaju lastovske plaže?	6.5.2021.	8	predavanje za javnost na Lastovu
Štakori i morske ptice	30.6.2021.	11	predavanje za javnost na Lastovu
Noć albatrosa na Lastovu	15.7.2021.	40	javnost
Ribari i morske ptice	16.11.2021.	6	predavanje za javnost na Lastovu
Splicka scena, stand up komičari nastup u Splitu, dio šala vezano za projekt Suradnja civilnog sektora, javnih ustanova za upravljanje zaštićenim područjima i odgojno-obrazovnih ustanova na primjeru edukacijskih aktivnosti LIFE Artina projekta	2.6.2022.	60	dionici projekta i partneri Sunca, zatvoreno za širu javnost
EkoLife Lastovo akcija čišćenja plaže na Lastovu	8.6.2022.	500	radionica u Splitu za ciljane dionike
Splicka scena, stand up komičari nastup u kafiću Kokolo na Lastovu, dio šala vezano za projekt	14.6.2022.	15	zaposlenici i članovi Sunca, zaposlenici JU PP Lastovsko otočje
Noć albatrosa na Visu	14.6.2022.	60	javnost
Marine Task Force Meeting na Lastovu	1.10.2022.	30	javnost
Suradnja civilnog sektora, javnih ustanova za upravljanje zaštićenim	11.-13.10.2022.	32	BirdLife partneri iz Europe
	17.11.2022.	39	radionica u Splitu za ciljane dionike

područjima i odgojno-obrazovnih ustanova na primjeru edukacijskih aktivnosti LIFE Artina projekta			
Panel diskusija "Iskustva i preporuke za smanjenje slučajnog ulova morskih ptica"	29.11.2022.	31	javne ustanove, stručnjaci, udruge, ribari...
Predstavljanje Nastavne baze i LIFE projekta, Sveučilišni odjel za studije mora u Splitu	6.12.2022.	24	studenti
Terenski posjet JU More i krš radi replikacije rezultata projekta	svibanj 2023.	5	zaposlenici JU More i krš
Terenski posjet JU NP Mljet radi replikacije rezultata projekta	svibanj 2023.	5	zaposlenici JU NP Mljet
Terenski posjet JU DNŽ radi replikacije rezultata projekta	svibanj 2023.	5	zaposlenici JU DNŽ
LIFE Artina završna konferencija	9.-11.5.2023.	55	stručna javnost iz Europe (OCD-i, upravljači zaštićenim područjima, državna i javna tijela, znanstvenici)
Završno javno događanje s prezentacijom rezultata projekta, u okviru Ribarske večeri	1.8.2023.	500	javnost
6 akcija čišćenja obale - na više lokacija na otocima	u planu za rujan 2023.		
Hands on trening za provedbu edukacijskih programa za javne ustanove - za ciljane dionike, iz zaštite prirode	u planu za rujan 2023.		
WEBINARI			
Predstavljanje LIFE Artine Mreži morskih zaštićenih područja u Hrvatskoj	12.4.2022.	14	JU za upravljanje morskim i obalnim zaštićenim područjima
Briga za kolonije morskih ptica	7.3.2023.	42	JU, OCD-i, MINGOR, MP, privatne tvrtke, PAP/RAC, sveučilišta, osnovne škole, DIRH
Morski otpad - kako popratiti i suzbiti opasnost koja pluta našim morima	28.3.2023.	49	JU, OCD-i, MINGOR, MP, instituti, privatne tvrtke, županije, LAGUR, LEADER mreža
Ptici nije mjesto na udici	18.4.2023.	26	JU, OCD-i, MINGOR, privatne tvrtke, ribarska

Webinar o provedbi edukacijskog programa i javnih događanja - za ciljane dionike, iz zaštite prirode	16.5.2023.	31	zadruga, Javno poduzeće Morsko dobro (Crna Gora) JU, profesori u osnovnim i srednjim školama, odgajatelji u dječjim vrtićima, OCD-i, Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, Ministarstvo poljoprivrede, Državni inspektorat RH, privatne tvrtke
Proglašavanje morskih zaštićenih područja za ptice	6.6.2023.	35	JU, OCD-i, MINGOR, privatne tvrtke, PAP/RAC, DIRH

Osim navedenih aktivnosti, posebno treba istaknuti provedene akcije čišćenja koje su se kontinuirano provodile na Lastovu od 2020. do 2022. godine. Akcije čišćenja lastovskih plaža, uvala i podmorja vrlo su pozitivno percipirane od strane lokalnih dionika te su značajno podignule vidljivost i prihvaćanje projekta. U tablici 6 naveden je broj provedenih akcija čišćenja po godinama, broj sudionika i količina skupljenog otpada.

Tablica 6: Provedene akcije čišćenja na Lastovu

Godina	Broj i vrsta akcija	Broj sudionika	Količina prikupljenog otpada
2020.	Čišćenje uvala i plaža 9	112	204 vreće*
	Čišćenje uvala i plaža 8	70	370 vreća
2021.	Čišćenje uvala i plaža 1	53	6 tona krupnog otpada** i 400 vreća
	Čišćenje uvala i plaža 6	126	400 vreća
2022.	Čišćenje uvala i plaža 1	34	2 tone krupnog otpada

*Vreća ima zapremninu od 150 litara

** Uglavnom gume, plastičnog i građevinskog materijala

Medijske objave

Osim navedenih aktivnosti koje su provođene u sklopu LIFE Artina projekta, za analizu socio-ekonomskog doprinosa projekta važni su i medijski sadržaji vezani uz projekt. U

analizu su uključeni sadržaji koji su se pojavljivali u tradicionalnim medijima (novine, televizija, radio), digitalnim medijima (*online* portalima i mrežnim stranicama) te društvenim mrežama (*Facebook, Twitter, Youtube, Instagram*).

Ukupno je objavljen 291 medijski sadržaj vezan uz LIFE Artina projekt. Najviše objava bilo je na društvenim mrežama (ukupno 147), zatim na digitalnim medijima (ukupno 120) te najmanje u tradicionalnim medijima (ukupno 24).

Podaci su prikazani u tablici 7.

Tablica 7: Medijske objave vezane uz LIFE Artina projekt

Vrsta medija	Broj objava
Tradicionalni mediji	
Članak u novinama	17
Radio	2
Televizija	5
Digitalni mediji	
Web stranice drugih medija	29
Web stranice projektnih partnera	29
Službena LIFE Artina stranica	62
Društvene mreže	
<i>Instagram</i>	87
<i>Facebook</i>	55
<i>Twitter</i>	4
<i>Youtube</i>	1
Ukupno	291

Istraživanje percepcija i stavova o projektu LIFE Artina lokalnog stanovništva otoka Lastova

Istraživanje percepcija i stavova lokalnog stanovništva otoka Lastova provedeno je u dvije faze, na samom početku provedbe LIFE Artina projekta i na kraju provedbe projektnih aktivnosti. Istraživanje se u obje faze temeljilo na kvantitativnoj metodi, odnosno anketi, a odabir uzorka je bio neprobabilistički, pri čemu se koristila tehnika prigodnog uzorkovanja. Objе faze istraživanja, ulazne i izlazne ankete, obuhvatile su ciljane skupine na Lastovu koje uključuju zaposlenike turističke zajednice i turističkih agencija, zaposlenike pomorske policije, djelatnike općine i lokalne tvrtke za gospodarenje otpadom, djelatnike hotela i restorana, vlasnike apartmana te ostale članove lokalne zajednice. Ulazne ankete provedene su u listopadu i studenome 2019., a izlazne u travnju i svibnju 2023. godine. U anketama je ukupno obuhvaćeno 225 ispitanika (122 ulaznim i 103 izlaznim anketama).

Usporedbom dvaju faza istraživanja nastojalo se dobiti odgovor na sljedeće hipoteze: H1 ciljane skupine na otoku Lastovu nakon provedbe većine projektnih aktivnosti imaju bolje znanje o morskim pticama; H2 ciljane skupine na otoku Lastovu nakon provedbe većine projektnih aktivnosti imaju bolje znanje o opasnostima koje prijete morskim pticama; H3 ciljane skupine na otoku Lastovu nakon provedbe većine projektnih aktivnosti imaju razvijeniju svijest o važnosti očuvanja morskih ptica te H4 ciljane skupine na otoku Lastovu nakon provedbe projektnih aktivnosti imaju veću spremnost na podršku projektima usmjerenim na zaštitu i očuvanje prirode. Provedenim testovima potvrđene su prve tri hipoteze, dok je četvrta odbačena budući da ispitanici u završnoj fazi provedbe projekta u statistički značajnoj mjeri iskazuju nezainteresiranost i smanjenu spremnost na podršku projektu usmjerenom na očuvanje morskih ptica.

Izlazne ankete sadržavale su i pitanje u kojemu je bio naveden niz mogućih učinaka projektnih aktivnosti na lokalnu zajednicu. Ispitanicima su bili ponuđeni odgovori nimalo, malo, osrednje, mnogo, izrazito mnogo i ne znam kako bi se ispitalo koliko je njihovo slaganje sa svakim ponuđenim učinkom. Odgovori su prikazani u tablici 8.

Tablica 8: Koliko se Vi osobno slažete da će svaki od navedenih učinaka LIFE Artina projekta imati utjecaja na lokalnu zajednicu?

%	Nimalo	Malo	Osrednje	Mnogo	Izrazito mnogo	Ne znam
Rast zaposlenosti	8,4	12,9	12,0	3,1	0,9	8,4
Razvoj dodatnih prihoda za lokalnu zajednicu	5,8	13,3	12,4	3,6	1,3	9,3
Nametanje ograničenja uobičajenim aktivnostima lokalnog stanovništva	9,3	11,6	12,9	2,2	0,9	8,9
Povećanje prepoznatljivosti Lastova	2,7	8,9	15,1	8,9	4,4	5,8
Povećanje svijesti za potrebu očuvanja i zaštite okoliša	2,7	9,3	11,1	9,3	9,8	3,6
Smanjenje izolacije Lastova	11,1	11,6	10,2	1,8	2,2	8,9
Aktivnosti nemaju nikakve stvarne učinke	11,1	8,4	11,6	3,1	1,8	9,8
Edukacija lokalnog stanovništva o načinima suživota s prirodom	2,2	8,4	16,4	9,3	5,3	4,0

Vrijednosti aritmetičke sredine i standardne devijacije dobivenih odgovora prikazane su u tablici 9. Iz prikazane tablice vidi se da ispitanici kao najveći doprinos projekta vide povećanje svijesti za potrebu očuvanja i zaštite okoliša među lokalnim stanovništvom, povećanje prepoznatljivosti Lastova i edukaciju lokalne zajednice o načinima suživota s prirodom.

Naknadnim testovima utvrđena je statistički značajna razlika između ispitanika koji su sudjelovali u nekim od projektnih aktivnosti i onih koji nisu i to u sljedećim varijablama:

- „Povećanje prepoznatljivosti Lastova“ ($\chi^2=14,436$, $df=5$; $p<0,1$) pri čemu ispitanici koji su sudjelovali u projektnim aktivnostima u statistički značajnijoj mjeri smatraju kako će se povećati prepoznatljivost Lastova
- „Povećanje svijesti za potrebu očuvanja i zaštite okoliša“ ($\chi^2=18,808$, $df=5$; $p<0,01$) pri čemu ispitanici koji su sudjelovali u projektnim aktivnostima u statistički

značajnijoj mjeri smatraju kako će se povećati svijest za potrebu zaštite i očuvanja okoliša

- „Aktivnosti nemaju nikakve stvarne učinke“ ($\chi^2=14,436$, $df=5$; $p<0,1$) pri čemu ispitanici koji nisu sudjelovali u projektnim aktivnostima u statistički značajnijoj mjeri smatraju kako projektne aktivnosti nemaju značajnije učinke
- „Edukacija lokalnog stanovništva o načinima suživota s prirodom“ ($\chi^2=19,262$, $df=5$; $p<0,01$) pri čemu ispitanici koji su sudjelovali u projektnim aktivnostima u statistički značajnijoj mjeri smatraju kako će projekt pomoći edukaciji lokalnog stanovništva o načinima suživota s prirodom

Tablica 9: Koliko se Vi osobno slažete da će svaki od navedenih učinaka LIFE Artina projekta imati utjecaja na lokalnu zajednicu?

	Aritmetička sredina \bar{x}	Standardna devijacija SD
Rast zaposlenosti	3,0	1,69
Razvoj dodatnih prihoda za lokalnu zajednicu	3,2	1,68
Nametanje ograničenja uobičajenim aktivnostima lokalnog stanovništva	3,0	1,72
Povećanje prepoznatljivosti Lastova	3,5	1,40
Povećanje svijesti za potrebu očuvanja i zaštite okoliša	3,6	1,38
Smanjenje izolacije Lastova	3,0	1,80
Aktivnosti nemaju nikakve stvarne učinke	3,1	1,82
Edukacija lokalnog stanovništva o načinima suživota s prirodom	3,4	1,29

Istraživanje percepcija i stavova turista i posjetitelja otoka Lastova

Uz lokalno stanovništvo i školsku djecu, kao jedna od ciljanih skupina na otoku Lastovu su u istraživanje uključeni i turisti i posjetitelji otoka. Kao i za druge spomenute ciljane skupine, istraživanje je među turistima i posjetiteljima planirano u dvije faze, na početku i na kraju provedbe projektnih aktivnosti. Budući da je turistička sezona 2020. godine, kad je planirana provedba ulaznog kruga anketa, značajno poremećena pandemijom korona virusa, ona je odgođena za sezonu 2021. godine. Stoga su se ulazne ankete provodile od srpnja do rujna 2021., a izlazne ankete od lipnja do kolovoza 2023. godine. Ulaznim anketama obuhvaćeno je ukupno 115 ispitanika, a izlaznim 131 ispitanik.

Budući da su se dva kruga istraživanja temeljila na istoj metodi i načinu uzorkovanja, dobiveni podaci uspoređivali su se po relevantnim varijablama kako bi se dobio uvid u poznavanje morskih ptica među turistima i opasnosti koje im prijete, kao i podršku samom projektu te spremnost na sudjelovanje u različitim projektnim aktivnostima. Stoga su postavljene sljedeće hipoteze: H1 Turisti i posjetitelji otoka Lastova nakon provedbe većine projektnih aktivnosti imaju bolje znanje o morskim pticama; H2 Turisti i posjetitelji otoka Lastova nakon provedbe većine projektnih aktivnosti imaju bolje znanje o opasnostima koje prijete morskim pticama; H3 Turisti i posjetitelji otoka Lastova nakon provedbe većine projektnih aktivnosti imaju razvijeniju svijest o važnosti očuvanja morskih ptica; H4 Turisti i posjetitelji otoka Lastova nakon provedbe projektnih aktivnosti imaju veću spremnost na podršku projektima usmjerenim na zaštitu i očuvanje prirode. Provedenim testovima utvrđeno je sljedeće: 1. turisti i posjetitelji Lastova u statistički značajnijoj mjeri prepoznaju samo sredozemnog galeba ($\chi^2=16,042$, $df=2$; $p<0,001$), dok za ostale vrste ptica nije utvrđena statistički značajna razlika među ispitanicima na početku i kraju projektnih aktivnosti, čime je djelomično potvrđena prva hipoteza H1; 2. statistički značajna razlika utvrđena je u odnosu na prepoznavanje opasnosti koje prijete morskim pticama ($\chi^2=38,255$; $df=1$; $p<0,001$) te je vidljiva veća diversifikacija u identificiranju ugroza za morske ptice u izlaznim anketama čime je potvrđena je druga hipoteza H2; 3. nije potvrđena statistički značajna razlika između ulaznih i izlaznih anketa s obzirom na svijest ispitanika o potrebi očuvanja prirode, čime nije potvrđena treća hipoteza H3; 4. nije potvrđena statistički značajna razlika između ulaznih i

izlaznih anketa s obzirom na spremnost na podršku projektima usmjerenim na zaštitu i očuvanje prirode, čime nije potvrđena četvrta hipoteza H4.

Važno je napomenuti da su turisti u oba kruga istraživanja pokazali izuzetno visoku svijest o potrebi očuvanja prirode i spremnosti na podršku projektima kojima je to cilj. Uz to, osobito je važno istaknuti i da su turisti iskazali visoku spremnost na sudjelovanje u različitim projektnim aktivnostima, te je njih 89,6% odabralo neku od ponuđenih aktivnosti (akcije čišćenja, radionice, javna događanja, edukacije i sl.). S obzirom na sve navedeno, općeniti je zaključak istraživanja provedenog među turistima i posjetiteljima, ali i preporuka za buduće projekte, da se turisti i posjetitelji mogu više uključiti u projektne aktivnosti budući da njihova otvorenost i spremnost na sudjelovanje, kao i „zeleni“ pristup okolišu mogu doprinijeti ne samo ciljevima projekta, nego i izgrađivanju identiteta turističke destinacije u skladu s idejama održivog razvoja.

Neizravni doprinos projektnih partnera ekonomiji Lastova

Jedan od pokazatelja ekonomskog doprinosa projekta lokalnoj zajednici je boravak zaposlenika projektnih partnera (osim JU PP Lastovsko otočje) i volontera na Lastovu. Za potrebe ovog izvješća prezentirani su boravci čovjek/dana na otoku. Iz ovih podataka se naknadno izračunao okvirni doprinos lokalnoj ekonomiji, temeljem prosječnog iznosa smještaja i dnevnica koje se na području Republike Hrvatske uplaćuju za hranu i usluge zaposlenicima tijekom poslovnih putovanja. Iznos dnevnica do 2023. godine bio je 200 HRK, a od 1. siječnja 2023. godine prebačen je u ekvivalentnu vrijednost u eurima (26,55 eura).⁴ Podaci o prosječnoj cijeni smještaja izračunati su kao srednja vrijednost cijene studio apartmana u ljetnom i u zimskom periodu.⁵

⁴ Propisano u Narodnim novinama br. 156/2022.

⁵ Srednje vrijednosti studio apartmana izračunate su prema cijenama ponuđenima na Booking.com i airbnb.com. Budući da se u razdoblju trajanja projekta (2018. do 2023.) cijena mijenjala, kao referentna točka uzeti su i iznosi koje je autorica ovog izvješća platila za vrijeme svog boravka na Lastovu u listopadu 2019. godine.

Podaci su prikazani u tablici 10. Iz prikazanih podataka može se pretpostaviti da je neizravni doprinos LIFE Artina projekta lokanoj lastovskoj ekonomiji 178.686,75 eura od čega je 107.400,00 eura procijenjeni trošak za smještaj i 71.286,75 eura procijenjeni iznos dnevnica za hranu i ostale usluge.

Tablica 10: Procijenjeni neizravni doprinos lokalnoj ekonomiji

Projektni partner	Čovjek/dani	Procijenjena srednja cijena smještaja (40 eura)	Dnevnice (26,55 eura)
Sunce	153 + 109*	10.480,00	6.956,10
BIOM	1600	64.000,00	42.480,00
Bird Life Malta	17	680,00	451,35
PP Lastovsko otočje	806	32.240,00	21.399,30
Ukupno	2.685	107.400,00	71.286,75

*153 procijenjeni broj čovjek/dana među zaposlenicima „Sunca“ koji će do kraja projekta boraviti na Lastovu. Do lipnja 2023. godine bilo je 143 čovjek/dana među zaposlenima „Sunca“ na Lastovu. 109 je procijenjeni broj čovjek/dana među volonterima „Sunca“ koji će do kraja projekta boraviti na Lastovu. Do lipnja 2023. godine bilo je 58 čovjek/dana među volonterima „Sunca“ na Lastovu, a očekuje se još 48 do kraja projekta (provođenje terenskog istraživanja među turistima).

Prema podacima projektnih partnera ukupno je bila 51 zaposlena osoba na projektu LIFE Artina. Od ove brojke nisu svi bili zaposleni na puno radno vrijeme za cijeli period trajanja projekta. Kada se napravi prosjek za cijelo trajanje projekta ukupno je na 8 sati dnevno bilo zaposleno 10,13 osoba. Pojedinačni podaci prikazani su u tablici 11.

Tablica 11: Broj zaposlenih osoba na puno radno vrijeme tijekom cijelog razdoblja trajanja projekta LIFE Artina

Projektni partner	Broj zaposlenih na puno radno vrijeme
Biom	6,3
Sunce	2,5
PP Lastovsko otočje	0,95
Bird Life Malta	0,38
Ukupno	10,13

Ukupni broj zaposlenih prema spolu i dobi prikazan je u tablici 12. Iz prikazanih podataka vidi se kako je veći udio žena među zaposlenima te da se radi o osobama mlađe životne dobi (prosječne starosti 33 godine).

Tablica 12: Zaposleni na projektu LIFE Artina prema projektnim partnerima, spolu i dobi

Projektni partner	Biom	23
	Sunce	14
	PP Lastovsko otočje	6
	Bird Life Malta	6
Spol	M	22
	Ž	27
Dob	20-29	17
	30-39	22
	40-49	7
	50-59	3
Dob	Mod	27
	\bar{x}	33

Ukupno je na projektu sudjelovalo 45 volontera iz Hrvatske i svijeta. Iz podataka prikazanih u tablici 13 vidi se kako se radi o mladim osobama, prosječne starosti 25 godina, te da su među volonterima znatno više zastupljene žene. Volonteri su u volonterskom radu proveli ukupno 5148 volonterskih sati (svaki volonter u prosjeku 114,4 sati), a ukupno su na Lastovu boravili 739 dana (svaki volonter u prosjeku 19 dana)

Tablica 13: Volonteri na projektu LIFE Artina prema spolu i dobi, volonterskim satima i vremenu na Lastovu

Spol	M	13
	Ž	32
Dob	20-29	40
	30-39	5
Dob	Mod	23
	\bar{x}	25
Volonterski sati	5148	\bar{x} : 114,4
Dani provedeni na Lastovu	739	\bar{x} : 19

Osim prikazanih podataka, značajan doprinos socio-ekonomskom razvoju otoka može biti i otvaranje novih suradnji, osmišljavanje osnova za buduće projekte kroz suradnju i osvještavanje o problemima (npr. u sektoru ribarstva, edukacije, gospodarenja otpadom) i identifikacija novih područja na Jadranu važnih za očuvanje bioraznolikosti. Kao primjer budućih suradnji može se navesti projekt LIFE TETIDE koji će se baviti temom biosigurnosti vezano za morske ptice na području Parka prirode Lastovskog otočja te istraživanjem izvedivosti eradikacije štakora na pučinskim otocima.

Zaključne primjedbe

Premda izravan socio-ekonomski doprinos nije bio jedan od ciljeva LIFE Artina projekta, ovim se izvješćem ipak nastoji utvrditi njegov neizravni pozitivni učinak.

Indikatori socio-ekonomskog doprinosa projekta na kojima se bazira ovo istraživanje odnose se na vrste aktivnosti koje su provedene tijekom projekta i (procijenjeni) broj sudionika tih aktivnosti, vrste i broj različitih medijskih objava vezanih uz projekt, stavove lokalnog

stanovništva Lastova o učincima projekta za lokalnu zajednicu te neizravni doprinos projektnih partnera ekonomiji Lastova.

Ukupno je provedeno 70 radionica za ukupno 169 djece, 5 terenskih radionica za učenike razredne nastave za ukupno 103 djece te 5 izleta brodom za učenike predmetne nastave za 136 djece. Izložba „Budućnost za morske ptice“ organizirana je na 5 lokacija: Split, Korčula, Vis, Komiza i Lastovo i pogledalo ju je 525 djece. Izlazne ankete pokazale su da osnovnoškolska djeca nakon sudjelovanja u projektnim aktivnostima (radionicama) imaju bolje znanje o morskim pticama i o opasnostima koje im prijete te da pozitivnije percipiraju projekt koji ima za cilj zaštitu i očuvanje morskih ptica.

Tijekom projekta održano je 25 javnih događanja (predavanja, nastupi, izložbe, edukacije, radionice itd.) te 6 događanja *online*. Do zaključenja projekta planirana su još dva javna događanja. Procijenjeni broj sudionika u ovim aktivnostima je preko 1.750 osoba. Uz to provedene su 23 akcije čišćenja plaža i uvala na Lastovu, te 2 akcije čišćenja podmorja. U čišćenjima plaža i uvala sudjelovalo je preko 300 volontera, a u akcijama čišćenja podmorja 64 ronionica i oko 25 volontera. Prikupljeno je ukupno 1.374 vreća zapremine od 150 litara otpada te 8 tona krupnog otpada iz podmorja (guma, plastičnog i građevinskog materijala).

U medijima je ukupno objavljen 291 sadržaj vezan uz LIFE Artina projekt. Najviše objava bilo je na društvenim mrežama (ukupno 147), zatim na digitalnim medijima (ukupno 120) te najmanje u tradicionalnim medijima (ukupno 24). Do kraja projekta očekuje se još objava u medijima.

Podaci dobiveni anketnim ispitivanjem lokalnog stanovništva pokazuju kako ispitanici kao najveći doprinos projekta vide povećanje svijesti za potrebu očuvanja i zaštite okoliša među lokalnim stanovništvom, povećanje prepoznatljivosti Lastova i edukaciju lokalne zajednice o načinima suživota s prirodom. Također je utvrđeno kako lokalno stanovništvo nakon provedbe većine projektnih aktivnosti ima bolje znanje o morskim pticama, ima bolje znanje o opasnostima koje prijete morskim pticama te ima razvijeniju svijest o važnosti očuvanja morskih ptica. Istovremeno je utvrđena statistički značajna razlika po mnogim varijablama između ispitanika koji su sudjelovali u projektnim aktivnostima i onih koji nisu. Za ovo izvješće značajno je da su utvrđene statistički značajne razlike između ove dvije skupine

ispitanika u slaganju sa sljedećim tvrdnjama: projekt pozitivno utječe na povećanje prepoznatljivosti Lastova, projekt pozitivno utječe na povećanje svijesti za potrebu očuvanja i zaštite okoliša, projekt pozitivno utječe na edukaciju lokalnog stanovništva o načinima suživota s prirodom te neslaganju s tvrdnjom da projektne aktivnosti nemaju nikakve stvarne učinke.

Projektne partneri imali su ukupno 51 zaposlenu osobu na LIFE Artina projektu, od čega je 10 osoba bilo zaposleno na puno radno vrijeme tijekom cijelo trajanja projekta. Uz zaposlene u projektne aktivnosti sudjelovalo je i 45 volontera koji su na Lastovu proveli 5148 volonterskih sati. I među zaposlenima i među volonterima prevladavale su žene, a radi se o osobama mlađe životne dobi čija je prosječna starost 33 godine među zaposlenima i 25 među volonterima. Procijenjeno je da je ukupno na Lastovu provedeno 2.685 čovjek/dana (ne računajući zaposlenike JU PP Lastovsko otočje). S obzirom na to, kao neizravni doprinos lokalnoj ekonomiji izračunat je prosječni doprinos od 178.686,75 eura.

Uz navedene indikatore doprinos projekta su i otvaranje potencijalnih novih projektne ideje i suradnji, od kojih je jedna već ostvarena (projekt LIFE TETIDE koji će trajati od 2023. do 2028.).

Izvori

Airbnb.com. <https://www.airbnb.com/>.

Baza Obrtnog registra, Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja RH. <https://pretrazivac-obrta.gov.hr/pretraga>.

Bilten Hrvatskog zavoda za zapošljavanje 2022.

https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/hzz-stat_bilten_01_2022-3.pdf

Booking.com. <https://www.booking.com/>.

Državni zavod za statistiku. <https://www.dzs.hr/>

Izvešće Hrvatskog zavoda za zapošljavanje Područni ured Dubrovnik 2019.

https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/godisnjak_pu_dubrovnik_2019-1.pdf

Izvešće Hrvatskog zavoda za zapošljavanje Područni ured Dubrovnik 2020.

https://newbeta.hzz.hr/media/7849/du_godisnjak_2020.pdf

Izvešće Hrvatskog zavoda za zapošljavanje Područni ured Dubrovnik 2021.

https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/DU_Godisnjak_2021.pdf

LIFE Artina – Budućnost za morske ptice. <http://www.lifeartina.eu/>.

Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o porezu na dohodak. Narodne novine, br.

156/22. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_12_156_2546.html.

Razvojna strategija Općine Lastovo. <https://lastovo.hr/razvojna-strategija/>.

Turistička zajednica Općine Lastovo: <https://tz-lastovo.hr/turisticki-ured/dokumenti-tza/>